



INVESTITSIYA LOYIHALARIDA XAVFLARNI KAMAYTIRISHDA ISO 31000 DAN FOYDALANISH

Maxmudov Dostonbek Soyibjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

"Metrologiya va yengil sanoat" kafedrasi o'qituvchisi

Egamberdiyev Shavkatbek

Andijon davlat texnika instituti

"Iqtisodiyot" yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola investitsiya loyihalarida yuzaga keladigan turli xavflarni aniqlash, baholash va kamaytirishda ISO 31000 xalqaro standartidan foydalanishning ahamiyatini o'rganadi. Maqolada xavf tushunchasi, ularning turlari va investitsiya faoliyatiga ta'siri tahlil qilinadi. ISO 31000 standarti asosida xavf boshqaruvi jarayonlari identifikatsiya qilish, baholash, nazorat qilish va monitoring qilish umumiy qilib yoritilgan. Shuningdek, maqolada ushbu standartni amaliy loyihalarda qo'llash bo'yicha tavsiyalar, shuningdek, xavflarni kamaytirishning samarali strategiyalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: investitsiya loyihalari, xavf boshqaruvi, ISO 31000, xavflarni kamaytirish, loyihalarni optimallashtirish, moliyaviy xavf, operatsion xavf, bozor xavfi.

Kirish. Investitsiya faoliyati har doim ma'lum darajada noaniqlik va xavf bilan bog'liq bo'lgan jarayon sifatida qaraladi. Xavf - bu kelajakdagi hodisalarning noma'lumligi yoki kutilmagan natijalarning yuzaga kelish ehtimoli bo'lib, u loyihaning moliyaviy, operatsion va strategik maqsadlariga erishish imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [1]. Investitsiya loyihalarida xavf tushunchasi investitsion qarorlar qabul qilinayotganda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni aniqlash va boshqarish loyihaning muvaffaqiyati va daromadlilikini ta'minlashda asosiy vositalardan biridir.

Xavfni o'rganishda olimlar va moliya mutaxassislari uni turli mezonlarga qarab tasniflaydilar. Ko'pincha moliyaviy, operatsion va bozor xavflari haqida gapiriladi. Moliyaviy xavflar loyihaning kapital tuzilmasi bilan bog'liq, moliyaviy resurslar, kredit shartlari, likvidlik holati. Ular investitsiyaning qaytish muddatiga ta'sir qiladi, daromadga ham. Foiz stavkalari o'zgarsa yoki valyuta kurslari tebransa, loyihaning natijalari o'zgarib ketishi mumkin. Likvidlik xavfi bor, qarzlarni to'lash qiyin bo'lsa, kapital yetmasa. Bu joyi muhim ko'rinadi, lekin ba'zida tushunish qiyin.

Operatsion xavflar loyihaning kundalik ishlariga taalluqli. Ishlab chiqarishda nosozliklar, texnologik xatolar, ishchilarning samaradorligi pasayishi. Yetkazib beruvchilar bilan muammolar ham kiradi, tashkiliy masalalar. Loyihaning rejalari

amalga oshmasligiga olib keladi. Masalan, xom ashyo kech kelsa, uskuna buzilsa, ishlab chiqarish to'xtaydi. Shu sababli, ularni oldindan boshqarish kerak, loyihani yaxshilash uchun. Menimcha, bu xavf turlari orasida operatsionlari eng ko'p ta'sir qiladi, lekin moliyaviylar ham e'tiborga loyiq. Ba'zida ular bir-biriga aralashib ketadi.

Bozor xavfi tashqi iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq, talab va taklifdagi o'zgarishlar, raqobatchilar harakatlari, narxlar tebranishi va makroiqtisodiy omillar ta'sirida paydo bo'ladi. Bu loyihaning daromad potentsialini sezilarli o'zgartirishi mumkin, masalan talab pasayib qolsa yoki bozor narxlari keskin o'zgarsa, investitsiya loyihasining rentabelligini kamaytiradi. Shu bilan birga, bunday xavfni strategik rejalashtirish va marketing tadqiqotlari orqali kamaytirish mumkin [2].

Xavflar kreditlash va investitsiya muhitiga ham bog'liq, davlat siyosati, soliq va regulatorlik mexanizmlari, moliyaviy bozor sharoiti va investitsiya muhitidagi o'zgarishlardan kelib chiqadi. Misol uchun, yangi qonunlar yoki soliqlarni joriy etish, inflyatsiya sur'ati oshishi, chet el investorlariga cheklovlar qo'yish yoki ruxsatnomalarni kech berish loyihaning moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir qiladi. Bu qism biroz murakkab, chunki barcha omillar bir-biriga bog'liq bo'lib, oldindan aytish qiyin.

Investitsiya faoliyatida xavflarni to'liq aniqlash va boshqarish kerak, chunki loyihaning muvaffaqiyati ko'pincha ularni oldini olish yoki kamaytirishga bog'liq. Xalqaro standartlar, masalan ISO 31000, xavflarni aniqlash, baholash va boshqarishni tizimli qilishga yordam beradi [3]. Standart xavfni boshqarishni rejalashtirish, identifikatsiya qilish, baholash, nazorat va monitoring bosqichlariga bo'lishni tavsiya qiladi. U doimiy ravishda takomillashtirilishi kerak, faqat moliyaviy yoki operatsion jihatlar bilan cheklanmay, butun loyihaning strategik maqsadlariga ta'sir qiladigan omillarni qamrab oladi. Menimcha, bu standart loyihalarni xavfsizroq qilish uchun foydali, lekin amalda qo'llash biroz vaqt talab etadi.

Investitsiya loyihalarida xavflarning ta'siri turlicha. Moliyaviy xavflar daromad imkoniyatini kamaytiradi, operatsion xavflar amalga oshirish muddatini uzaytiradi, bozor va makroiqtisodiy xavflar esa umumiy biznes muhitiga ta'sir qiladi. Har bir xavf turi uchun alohida strategiya ishlab chiqish zarur, ehtimoliy yo'qotishlarni minimallashtirish va loyihaning barqarorligini ta'minlash uchun. Bu jarayon loyihani mustahkamlaydi, ammo ba'zi hollarda to'liq oldini olish qiyin bo'lishi mumkin.

Xavfni boshqarish jarayonining birinchi bosqichi - xavflarni aniqlashdir. Identifikatsiya qilishning asosiy maqsadi loyiha yoki tashkilot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan barcha omillarni aniqlashdir [4]. ISO 31000 standartiga ko'ra, xavfni identifikatsiya qilish jarayoni doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak, chunki loyiha davomida yangi xavflar yuzaga kelishi yoki mavjud xavflarning xususiyati o'zgarishi mumkin. Xavflarni aniqlash jarayoni quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi: ekspert baholari, check-listlar, SWOT tahlili, jarayon xaritalari va oldingi loyihalardan olingan tajribalar. Shu bilan birga, xavflar ichki va tashqi

manbalardan kelib chiqishi mumkin. Ichki xavflar loyihaaning ichki resurslari, texnologik jarayonlari, ishchi kuchi va boshqaruv tizimi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi xavflar iqtisodiy, siyosiy, iqlimiy va bozor sharoitlaridan kelib chiqadi. Identifikatsiya qilish bosqichi to'g'ri va to'liq amalga oshirilsa, keyingi bosqichlarda xavflarni baholash va nazorat qilish samaradorligi oshadi.

Xavfni baholash - bu identifikatsiya qilingan xavflarning ehtimoli va ular loyihaaning maqsadlariga ta'sir darajasini aniqlash jarayonidir. ISO 31000 standarti xavfni baholashni ikki asosiy qismga ajratadi: ehtimollikni baholash va salbiy oqibatlarining jiddiyligini aniqlash. Ehtimollik bahosi xavfning yuzaga kelish ehtimolini o'lchashni nazarda tutadi, ya'ni ma'lum sharoitlarda xavf qanchalik tez-tez yuzaga kelishi mumkinligini aniqlash. Salbiy oqibatlar darajasi esa xavf yuzaga kelganda uning loyiha natijalariga ko'rsatadigan ta'sirini o'lchaydi [5]. Baholash natijalariga ko'ra, xavflar yuqori, o'rta yoki past darajada tasniflanadi. Bu tasnif loyihaga xavfni kamaytirish strategiyalarini tanlashda yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi. Xavfni baholashda sifatli va miqdoriy usullar qo'llaniladi. Sifatli baholash ekspert baholari va tavsiyalar asosida amalga oshiriladi, miqdoriy baholash esa statistik ma'lumotlar, moliyaviy modellar va ehtimollik tahlillari orqali aniqlanadi. Shu tariqa, baholash jarayoni investitsiya loyihasining haqiqatga yaqin va asosli qarorlar qabul qilinishini ta'minlaydi.

Baholashdan so'ng xavflarni kamaytirish yoki oldini olish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. ISO 31000 standartida xavfni nazorat qilish strategiyalari bir nechta yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

Xavfni qabul qilish (risk acceptance) - ba'zi xavflar loyiha faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi yoki ularni kamaytirish xarajatlari foydadan yuqori bo'lsa, xavfni qabul qilish mumkin.

Xavfni kamaytirish (risk reduction) - xavfni kamaytirish uchun texnologik, tashkiliy yoki moliyaviy choralar ko'riladi. Masalan, zaxira fondlar tashkil qilish, sug'urta qilish yoki qo'shimcha resurslar jalb qilish orqali xavfni minimallashtirish mumkin.

Xavfni yo'q qilish yoki cheklash (risk avoidance) - ba'zi loyihaviy faoliyatlar yoki qarorlar xavfni orttirishi mumkin bo'lsa, ularni amalga oshirmaslik yoki boshqa variantlarni tanlash xavfni kamaytiradi.

Xavfni transfer qilish (risk transfer) - xavfni boshqa shaxs yoki tashkilotga o'tkazish, masalan, sug'urta kompaniyasi orqali xavfni boshqarish.

Xavfni nazorat qilish jarayoni samarali amalga oshirilsa, investitsiya loyihasining moliyaviy va operatsion yo'qotishlari sezilarli darajada kamayadi va loyiha barqarorligi oshadi.

Xavfni boshqarish jarayonining yakuniy, ammo eng muhim bosqichi - monitoring va qayta ko'rib chiqishdir. ISO 31000 standarti xavfni boshqarish tizimini doimiy takomillashtirishni tavsiya qiladi. Loyiha rivojlanishi davomida yangi xavflar

yuzaga kelishi, mavjud xavflar xususiyatini o'zgartirishi yoki nazorat choralarining samaradorligi kamayishi mumkin. Shu bois, monitoring xavflarning joriy holatini baholash, nazorat strategiyalarining samaradorligini aniqlash va zarur bo'lganda ularni yangilash imkonini beradi. Monitoring jarayonida ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va hisobot tayyorlash muhim ahamiyatga ega [6]. Bu jarayon loyihani boshqarayotgan shaxslar va investorlar uchun real vaqtda xavflarni ko'rib chiqish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, qayta ko'rib chiqish jarayoni tajriba yig'ish va kelajakdagi loyihalarda xavfni boshqarishning samarali usullarini aniqlashga xizmat qiladi.

Investitsiya loyihalarining muvaffaqiyati ko'pincha ularning xavfini samarali boshqarish darajasiga bog'liq [7]. Shu maqsadda ISO 31000 xalqaro standarti investitsiya va biznes loyihalarida xavfni aniqlash, baholash, nazorat qilish va monitoring qilishning tizimli usulini taqdim etadi. Standart faqat nazariy ko'rsatmalar bilan cheklanmay, balki amaliy loyihalarda xavfni boshqarishda samarali vosita sifatida qo'llanilishi mumkin. Quyida ISO 31000 standartini amaliy loyihalarda qo'llash bo'yicha tavsiyalar va xavflarni kamaytirish strategiyalari batafsil yoritiladi.

ISO 31000 standarti amaliy loyihalarda bir nechta asosiy tamoyillar va qadamlar orqali samarali qo'llanishi mumkin. Birinchi tavsiya - loyihaning barcha bosqichlarida xavfni boshqarishni integratsiyalash. Bu degani, xavfni boshqarish faqat loyiha boshlanishida emas, balki loyiha davomida doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak. Masalan, yangi ishlab chiqarish loyihasida xom ashyo yetkazib berishdagi kechikishlar, texnologik xatoliklar yoki bozor sharoitidagi o'zgarishlar doimiy monitoring qilinishi lozim.

Ikkinchi tavsiya - xavfni boshqarishda barcha manfaatdor tomonlarni jalb qilish. Loyihada faqat loyiha menejerlari yoki moliya bo'limi emas, balki ishlab chiqarish, marketing, sotuv va logistika bo'limlari ham xavfni aniqlash va baholash jarayonida ishtirok etishi kerak [8]. Bu loyiha bo'yicha qarorlar qabul qilinayotganda turli nuqtai nazarlar va tajribalarni inobatga olish imkonini beradi.

Uchinchi tavsiya - xavfni identifikatsiya qilish va baholash jarayonida sifatli va miqdoriy metodlarni birgalikda qo'llash. Sifatli metodlar ekspert baholari, check-listlar, SWOT tahlili orqali xavflarni aniqlashga yordam beradi, miqdoriy metodlar esa statistik ma'lumotlar, moliyaviy modellar va ehtimollik tahlillari yordamida xavflarning ehtimoli va oqibatini aniqlash imkonini beradi. Bu yondashuv xavflarni to'liq va aniq baholash imkonini yaratadi.

To'rtinchi tavsiya - xavfni boshqarish bo'yicha qarorlarni asosli qilish. ISO 31000 standarti tavsiyalariga muvofiq, har bir xavfni kamaytirish chorasini tanlashda uning samaradorligi, xarajatlari va kutilayotgan foydasi tahlil qilinishi lozim. Masalan, ba'zi xavflarni kamaytirish choralari xarajatlari loyihaning umumiy byudjetidan yuqori bo'lishi mumkin [9]. Bunday vaziyatlarda xavfni qabul qilish yoki xavfni boshqa tomonlarga transfer qilish strategiyasi ma'qul hisoblanadi.

Beshinchi tavsiya - monitoring va qayta ko'rib chiqish jarayonini tashkil etish. Loyihaning rivojlanishi davomida yangi xavflar yuzaga kelishi yoki mavjud xavflar xususiyatini o'zgartirishi mumkin. Shu bois, doimiy ravishda xavflarni monitoring qilish, nazorat choralarning samaradorligini baholash va zarurat bo'lganda strategiyalarni yangilash investitsiya loyihasining muvaffaqiyati uchun muhimdir.

ISO 31000 standarti xavflarni kamaytirish uchun turli strategiyalarni taklif qiladi, ularni amaliy loyihalarda qo'llash tajriba va ehtimollik tahlillari asosida samarali natija beradi.

Birinchi strategiya - xavfni qabul qilish. Ba'zi xavflar loyihaning moliyaviy va operatsion faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi yoki ularni kamaytirish xarajatlari foydadan yuqori bo'ladi. Bunday xavflarni qabul qilish orqali loyiha resurslarini boshqa muhim va yuqori ta'sirga ega bo'lgan xavflarni kamaytirishga yo'naltirish mumkin. Masalan, kichik o'lchamdagi bozor o'zgarishlari yoki inflyatsiya ta'sirini qisman qabul qilish mumkin.

Ikkinchi strategiya - xavfni kamaytirish. Bu strategiya xavfning yuzaga kelish ehtimolini yoki oqibat darajasini kamaytirishga qaratilgan. Amaliy loyihalarda bu quyidagi choralarda namoyon bo'ladi: zaxira fondlar tashkil qilish, sug'urta qilish, qo'shimcha resurslar jalb qilish, texnologik jarayonlarni takomillashtirish va ishchi kuchini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash. Misol uchun, ishlab chiqarish loyihasida muhim xom ashyo yetkazib berishdagi kechikishlar xavfini kamaytirish uchun bir nechta yetkazib beruvchi bilan shartnoma tuzish samarali strategiya hisoblanadi.

Uchinchi strategiya - xavfni yo'q qilish yoki cheklash. Ba'zi hollarda loyihadagi faoliyat turi yoki qarorlar xavfni oshirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda, loyihani qayta rejalashtirish, alternativ texnologiyalarni qo'llash yoki muayyan faoliyatni amalga oshirmaslik orqali xavfni minimal darajaga tushirish mumkin. Masalan, bozor sharoiti noaniq bo'lgan hududlarda yangi investitsiya loyihasini boshlashdan oldin boshqa hududni tanlash xavfni kamaytiradi.

To'rtinchi strategiya - xavfni transfer qilish. Bu strategiya xavfni boshqa shaxs yoki tashkilotga o'tkazish imkonini beradi. Eng keng tarqalgan vosita – sug'urta. Investitsiya loyihasida sug'urta qilish orqali tabiiy ofatlar, texnologik nosozliklar yoki moliyaviy yo'qotishlardan kelib chiqadigan xavfni minimallashtirish mumkin. Shu bilan birga, ba'zi xavflarni yetkazib beruvchilar yoki kontraktorlar bilan shartnoma asosida transfer qilish ham mumkin.

Beshinchi strategiya - monitoring va takomillashtirish. Xavflarni kamaytirish strategiyalari bir marta amalga oshirilmasdan, loyiha davomida doimiy ravishda monitoring qilinishi va qayta ko'rib chiqilishi kerak. Bu loyiha boshqaruvchilariga tezkor choralar ko'rish, yangi xavflarni aniqlash va mavjud strategiyalarni takomillashtirish imkonini beradi.

Amaliy loyihalarda ISO 31000 standartini qo'llash va xavflarni kamaytirish strategiyalarini birlashtirish investitsiya loyihalarining muvaffaqiyat darajasini oshiradi. Bu yondashuv loyihaning barqarorligini ta'minlaydi, moliyaviy va operatsion yo'qotishlarni kamaytiradi, shuningdek, investorlar va manfaatdor tomonlarning ishonchini mustahkamlaydi [10]. Shu bilan birga, standartni qo'llash loyihani rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va qaror qabul qilish jarayonini tizimli va asosli qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ISO 31000 standarti investitsiya loyihalarida xavflarni tizimli va samarali boshqarish imkonini yaratadi. Standartning asosiy jarayonlari xavfni identifikatsiya qilish, baholash, nazorat qilish va monitoring qilish loyiha faoliyatining barcha bosqichlarida doimiy qo'llanilishi lozim. Ushbu yondashuv xavflarning turli turlarini aniqlash va ularni kamaytirish strategiyalarini xavfni qabul qilish, kamaytirish, yo'q qilish va transfer qilish samarali tatbiq etishga imkon beradi. Shu tarzda, ISO 31000 asosida xavfni boshqarish investitsiya loyihalarining barqarorligini oshiradi, moliyaviy va operatsion yo'qotishlarni kamaytiradi hamda loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun asos yaratadi. Standartni amaliy loyihalarda to'g'ri qo'llash nafaqat loyihani rejalashtirish va nazorat qilishni tizimli qiladi, balki investorlar va manfaatdor tomonlarning ishonchini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Natijada, ISO 31000 investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish va ularni barqaror rivojlantirishda muhim vosita sifatida qabul qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shaozimova U.X. Metrologiya va standartlashtirish. —T.: "Fan va texnologiya", 2019. 204 b.
2. Sanoat ishlab chiqarish texnologiyasi. 5340100 - «Iqtisodiyot» va 5340200 - «Menejment» yo'nalishlari talabalari uchun darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: «Ta'lim nashriyoti», «Iqtisod-moliya». 2009. -192 b.
3. Пономарев, С.В. История стандартизации и сертификации : учебное пособие / С.В. Пономарев, Е.С. Мищенко. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 92 с.
4. Абдувалиев А.А., Латипов В.Б., Умаров А.С., Джаббаров Р.Р., Алимов М.Н., Бойко С.Р., Хакимов О.Ш. Основы стандартизации, метрологии, сертификации и управления качеством. Учебное пособие, Ташкент, НИИСМС, 2007. – 555 с.
5. Soyibjon o'g'li M. D. SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI METROLOGIYA JORIY ETILISHINING MAHSULOT SIFATI VA EKSPORT



SALOHİYATIGA TA'SIRI //CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. – 2025. – T. 1. – №. 9. – C. 384-389.

6. Soyibjon o'g'li M. D. CHALLENGES IN IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS IN ENTERPRISES AND STRATEGIES TO OVERCOME THEM //SHOKH LIBRARY. – 2025. – T. 1. – №. 13.